

2. Η καθολική σημασία της ποίησης και ο καθαρτικός χαρακτήρας της τραγωδίας κατά τον Αριστοτέλη

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Σε τι διαφοροποιείται ο Αριστοτέλης από τον Πλάτωνα στο θέμα του τρόπου αντιμετώπισης της τέχνης;
2. Πώς ορίζει την τραγωδία ο Αριστοτέλης; Να εξηγήσετε με δικά σας λόγια αυτό τον ορισμό.
3. Να βρείτε στο *Περί Ποιητικής* του Αριστοτέλη την εξήγηση του ορισμού της τραγωδίας από τον ίδιο και να την παρουσιάσετε, γράφοντας ένα σύντομο δοκίμιο¹. (εργασία για το σπίτι)
4. Ποιος είναι ο στόχος της τραγωδίας και με ποιους τρόπους επιτυγχάνεται;
5. *«Είναι λοιπόν φανερό από τα προλεχθέντα ότι δεν είναι έργο του ποιητή να λέει αυτά που έχουν γίνει, αλλά όσα είναι επόμενο να συμβούν και τα δυνατά κατά το πιθανό ή αναγκαίο (...). Ο μεν (ιστορικός) λέει αυτά που έχουν γίνει, ενώ ο άλλος (: ο ποιητής), όπως είναι επόμενο να συμβούν. Γι' αυτό είναι και φιλοσοφότερο και σπουδαιότερο (πράγμα) η ποίηση από την ιστορία διότι η μεν ποίηση αναφέρεται στα καθολικά, ενώ η ιστορία σ' αυτά που συμβαίνουν σε κάθε άνθρωπο. Ενώ δε καθόλου αυτά που τούτος ή εκείνος ο*

¹ Π.χ. ο Αριστοτέλης στο *Περί Ποιητικής* αναφέρεται στη σημασία και τη βαρύτητα της μίμησης («τό τε γὰρ μμείσθαι σύμφυτον τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παίδων ἔστι, καὶ τούτῳ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι μμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μμῆσεως τὰς πρώτας, καὶ τὸ χαίρειν τοῖς μμῆμασι πάντας», IV 2-4, 1448b), επισημαίνει ότι το συναίσθημα του «ἐλέου» γεννᾶται, όταν βλέπουμε τα παθήματα κάποιου που είναι κατώτερός μας, ενώ του φόβου, όταν βλέπουμε τα παθήματα κάποιου που είναι ὁμοίος μας («ἔλεος μὲν περὶ τὸν ἀνάξιον, φόβος δὲ περὶ τὸν ὅμοιον» XIII 2-4, 1453a), εξηγεί την φράση «ἠδυσμένῳ λόγῳ» («λέγω δὲ ἠδυσμένον μὲν λόγον τὸν ἔχοντα ῥυθμὸν καὶ ἁρμονίαν καὶ μέλος...» VI 1-4, 1449b) κ.ά.

άνθρωπος συνήθως λέει ή πράττει, κατά την πιθανή ή αναγκαία ακολουθία (των πραγμάτων), και σε αυτό αποβλέπει η ποίηση, δίδοντας τελικά ονόματα (σε τέτοια πρόσωπα). Και με τον όρο καθ' έκαστον (εννοώ) τι ο Αλκιβιάδης π.χ. έπραξε ή έπαθε (στην πραγματικότητα)».

Αριστοτέλης, *Περί Ποιητικής*, IX1, 1451a - IX4, 1451b, μετάφραση Σ. Μενάρδου, μεταγλωττισμένη στη δημοτική

Αφού διαβάσετε προσεκτικά το παραπάνω απόσπασμα, αξιοποιώντας και τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο, να εξηγήσετε πού έγκειται η διαφορά της ποίησης από την ιστορία, κατά τον Αριστοτέλη².

² Επ' αυτού πρβλ. και τα ακόλουθα: «[Ο Αριστοτέλης λέει ότι] ο ποιητής πρέπει να ενδιαφέρεται να παρουσιάσει στο έργο του τι είναι λογικό να συμβεί επί τη βάση του τρόπου με τον οποίο έχει διαγράψει τον χαρακτήρα των ηρώων καθώς και επί τη βάση των πράξεων που αναπαρίστανται σε αυτό. Πρέπει να υπάρχει λογική αλληλουχία στις πράξεις. Ο ποιητής πρέπει να ενδιαφέρεται για την οργάνωση της υποθέσεως (του «μύθου») «κατά τό εϊκός ή άναγκαϊόν» (σύμφωνα με αυτό που είναι εύλογο ή αναγκαίο να συμβεί). Το τι γίνεται στο έργο είναι αποτέλεσμα του ιδεολογικού πλαισίου που έχει ορίσει ο ποιητής. Άρα το τι γίνεται στο έργο πρέπει να είναι κάτι το αναγκαίο, εφόσον έχει τεθεί αυτό ή εκείνο το πλαίσιο από τον ποιητή. Το τι όνομα θα δοθεί σε αυτόν που κάνει ή λέει αυτά, είναι αδιάφορο ή τυχαίο· αντίθετα στην ιστορία, η οποία έχει σκοπό να εξακριβώσει τι ακριβώς συνέβη, έχει μεγάλη σημασία τι έκανε ή τι έπαθε, ας πούμε, ο Αλκιβιάδης στην Σικελία. Και έχει σημασία το ότι το έπαθε ο Αλκιβιάδης και όχι κάποιος άλλος. Δεν είναι έργο του ποιητή να παρουσιάσει στο έργο του τι πραγματι συνέβη στον Αλκιβιάδη, αλλά τι πρέπει να συνέβη στον Αλκιβιάδη, εφόσον ο ποιητής έθεσε στο έργο του αυτό ή εκείνο το φιλοσοφικό πλαίσιο. Έτσι, αλλιώς, παρουσιάζει τα γεγονότα που απαρτίζουν τον ίδιο μύθο ο Αισχύλος, αλλιώς ο Σοφοκλής και αλλιώς ο Ευριπίδης· και τούτο συμβαίνει, γιατί το φιλοσοφικό πλαίσιο είναι διαφορετικό σε κάθε ένα από τους παραπάνω τραγικούς ποιητές.

Ο Αριστοτέλης, όταν χρησιμοποιεί τον όρο «καθόλου» δεν τον χρησιμοποιεί με την συνηθισμένη του σημασία. Έτσι «καθόλου» στο *Περί Ποιητικής* δεν σημαίνει το καθολικό, το γενικό, αυτό που καλύπτει όλες τις περιπτώσεις (...), αλλά σημαίνει αυτό που είναι αναπόφευκτο να συμβεί επί τη βάση των συνιστωσών που έχει διαγράψει στο έργο του ο ποιητής. Σαφώς ορίζει ο Αριστοτέλης τα καθόλου: «Έστιν δέ καθόλου μόν τῶ ποίω τά ποία ἄττα συμβαίνει λέγειν ή πράττειν κατά το εϊκός ή τό άναγκαϊόν» (Αριστοτέλους *Περί Ποιητικής*, IX, 1451b μετάφραση: εννοώ δε καθόλου αυτός που τούτος ή εκείνος ο άνθρωπος συνήθως λέει ή πράττει, κατά την πιθανή ή αναγκαία ακολουθία των πραγμάτων).

Συμπερασματικά λοιπόν, ο Αριστοτέλης (...) υποστηρίζει ότι ο τραγικός ποιητής δεν θα πρέπει να ενδιαφέρεται για την ιστορική ακρίβεια των όσων οι ήρωές του λένε ή πράττουν, αλλά για το εάν αυτά που λένε ή πράττουν στο έργο ανταποκρίνονται προς αυτά που είναι φυσικό και αναγκαίο να συμβούν βάσει του τρόπου με τον οποίο ο ποιητής έχει ορίσει τις συνιστώσες του έργου (δηλαδή τους χαρακτήρες και την ιδεολογία των ηρώων, τα διάφορα γεγονότα κ.λπ.)» (Παύλος Δ. Σκαλτσογιάννης, *Η τέχνη ως έκφραση, Κριτική εξέταση της θεωρίας του Ρ. Τζ. Κόλλινγκουντ για την έκφραση*, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχαήλ, Αθήνα 1994, σσ. 151-152).

6. «Σε αντίθεση προς την ιστορία η ποίηση αποσκοπεί στην παρουσίαση του καθολικού» (σχολικό βιβλίο, σ. 136). Να εξηγήσετε αυτή τη φράση, χρησιμοποιώντας ένα δικό σας παράδειγμα.
7. «Κάθαρσις»: α) Γιατί είναι προβληματική η σημασία του όρου στον Αριστοτέλη;
β) Ποια είναι η επικρατέστερη ερμηνεία του όρου κατά το σχολικό βιβλίο;
8. Γιατί, κατά το σχολικό βιβλίο, ένα θέμα (που μας είναι αποκρουστικό όταν το βλέπουμε στην καθημερινή μας ζωή) γίνεται τερπνό, όταν μετουσιώνεται σε ποίηση;

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Ο Πλάτων επέκρινε την ποίηση του καιρού του, λέγοντας, μεταξύ άλλων, ότι αυτή δίνει ανήθικα πρότυπα συμπεριφοράς στους νέους. Ο Αριστοτέλης αντέτεινε ότι η ποίηση ασκεί ευεργετική επίδραση στο κοινό της. Ποια από τις παραπάνω δυο προσεγγίσεις της τέχνης σας φαίνεται πιο εύλογη; Να αναπτύξετε τις απόψεις σας.
2. «...δι' ἔλεου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν»
(«επιτυγχάνοντας δια του οίκτου [της συμπάθειας, της ευσπλαχνίας] και του φόβου που διεγείρει [στο κοινό ή στους ηθοποιούς;] την κάθαρση αυτών των [οικτρών και φοβερών] παθημάτων»):
Ποιοι ορισμοί και ερμηνείες έχουν δοθεί στον αριστοτελικό όρο «κάθαρσις»; Να καταγράψετε τις σχετικές ερμηνείες και να αναφέρετε την, κατά την κρίση σας, επικρατέστερη, δικαιολογώντας παράλληλα την επιλογή σας³. (συνθετική - δημιουργική εργασία)

³ **Πηγή:** Αριστοτέλους, *Περί Ποιητικής*, κεφ. VI.
Παράλληλο χωρίο: Αριστοτέλους, *Πολιτικά* VIII 7
Βοηθήματα: Ε. Π. Παπανούτσου, *Αισθητική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα ⁵1976, σσ. 255-260, Η. Π. Νικολούδη, *Εισαγωγή στην Ποιητική του Αριστοτέλη*, τ. 34, εκδ. Κάκτος, σσ. 129-131, Δαν. Ιακώβ, *Η ποιητική της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1998, σσ. 93-121, Στ. Δρομάζου, *Αριστοτέλους Ποιητική*, εκδ. Κέδρος, σσ. 126-183, και Κ. Τσάτσου, *Θεωρία της Τέχνης*, Οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 1978, σσ. 136-137 (βλ. και συνοδευτικό κείμενο 3).

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- **Το «έλεος» και ο φόβος.**

Ο μύθος δεν είναι η απλή συρραφή «φοβερών και έλεεινών» πράξεων, αλλά διάρθρωση των γεγονότων με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκαλύπτεται ένα βαθύτερο νόημα, κάτι ουσιαστικό και αναγκαίο, καθολικό με σημασία για τη ζωή και τη μοίρα του ανθρώπου. Όχι με εικόνες φρίκης και απόγνωσης, αλλά με το βαθύτερο, το «δραματικό» νόημα που έχουν τα «φοβερά και έλεεινά» γεγονότα για τον θεατή - άνθρωπο που βλέπει πάνω στη σκηνή να πονούν και να βασανίζονται ήρωες - άνθρωποι όμοιοί του, δίνει η δραματική ποίηση όχι πια τον κοινό, αλλά τον «τραγικό» έλεο και φόβο, δηλαδή ανώτερες, «έλλογες συγκινήσεις» και μαζί την «ἀπό έλέου καὶ φόβου διά μιμήσεως ἡδονήν».

Ε. Π. Παπανούτσος, *Αισθητική*, σ. 259

2.

- **Η κάθαρση της τραγωδίας.**

Ποιο είναι λοιπόν συγκεκριμένα το αντικείμενο της κάθαρσης; Τι καθαίρεται στην τραγωδία και με την τραγωδία; Η κάθαρση του ορισμού της τραγωδίας συνδέεται συντακτικά με τη μίμηση και μέσω αυτής με την πράξη, τη σύσταση των πραγμάτων, το μύθο. Η μίμηση περαίνει την κάθαρση, μέσω του ελέου και του φόβου, των «τοιούτων παθημάτων». Υποκείμενο της κάθαρσης είναι η μίμηση, αντικείμενο τα τραγικά παθήματα και μέσο ο τραγικός έλεος και φόβος. Από τη σύνταξη είναι καταφανές επίσης ότι η τραγική μίμηση είναι η «δι' έλέου καὶ φόβου περαίνουσα τήν ... κάθαρσιν». (...) Ίδιον της τραγωδίας ως μιμητικής πράξεως είναι η μίμηση φοβερών και ελεεινών συμβάντων.

Το αντικείμενο της κάθαρσης είναι επομένως το άμεσο αντικείμενο της μίμησης, δηλαδή τα φοβερά και τα ελεεινά συμβάντα. Η άποψη που ερμηνεύει τα παθήματα πάθη βρίσκεται έτσι σε αντίθεση, όχι μόνο με το όλο πνεύμα της Ποιητικής, κυρίαρχη επιστημολογική έννοια και πραγματικότητα της οποίας είναι η πράξη, («ἢ γάρ τραγωδία μίμησις ἐστὶν οὐκ ἀνθρώπων ἀλλὰ πράξεων καὶ βίου» 1450a 16), αλλά και με

το πνεύμα γενικά του Αριστοτέλη, του οποίου η προσήλωση στα πράγματα είναι δεδομένη. Όπως η τραγική μίμηση είναι μίμηση όχι ανθρώπων αλλά πράξεων και βίου, έτσι και η τραγική κάθαρση είναι κάθαρση όχι συναισθημάτων αλλά καταστάσεων και βιωμάτων. Το τραγικό υλικό δεν είναι απλώς ψυχολογικό αλλά στο βάθος οντολογικό και συνδέεται με την ανθρώπινη μοίρα. Η επίδραση στα συναισθήματα, εν προκειμένω η επίδραση της ποιητικής (ή «αισθητικής») συγκίνησης στον ανθρώπινο ψυχισμό, είναι βέβαια δεδομένη, αλλά ως έμμεσο αποτέλεσμα. Η ιατρική που καταμάχεται τη νόσο θεραπεύει υποχρεωτικά το νόσημα και αποκαθιστά την υγεία του ασθενούς.

Η τραγική κάθαρση απογυμνώνει τα φοβερά και ελεεινά παθήματα από κάθε κοινοτοπία και εφημερότητα και τα ανάγει στην αιώνια ουσία τους, αποκαλύπτοντας συγχρόνως την εσωτερική λογική τους. Κάνοντάς το αυτό, τοποθετεί τον έλεο και το φόβο, τα αντίστοιχα πάθη - τα οποία μαζί με τον έρωτα, το «φιλόανθρωπον», όπως θα πει ο Αριστοτέλης πιο κάτω, αποτελούν τους ισχυρότερους παλμούς του ανθρώπινου ψυχισμού και τους αμεσότερους τρόπους επικοινωνίας ανθρώπου με άνθρωπο - στο ανώτερο στρατηγικό επίπεδο της τραγικότητας, μεταλλάσσουντάς τα έτσι σε μια νέα ψυχική δυναμική, ικανή όχι μόνο να αντισταθεί και να ανθέξει σε κάθε οντολογική προσβολή και να αντεπεξέλθει σε κάθε υπαρξιακή αντιξοότητα, αλλά και να βελτιώσει την ανθρώπινη ύπαρξη και την ανθρώπινη μοίρα και επομένως να δικαιώσει την ανθρώπινη παρουσία στον κόσμο. Τα ιστορικά παθήματα και τα ψυχικά πάθη, μεταποιημένα σε τραγικά παθήματα και πάθη, ως παθήματα δηλαδή και πάθη που έχουν αναχθεί στην καθαρότητά τους, ανευρίσκουν τον φιλοσοφικό τους χαρακτήρα και αποκαθίστανται στην οικουμενικότητά τους. Η πάθησις είναι για τον Αριστοτέλη αντίθετο της ποιήσεως. Το διαλεκτικό πέρασμα από την πάθηση στην ποίηση συντελείται ακριβώς με την καθαρή διαδικασία. Ο τραγικός ποιητής επενεργεί στο παθητικό υλικό, όπως ο γλύπτης στο μάρμαρο που σμιλεύει, ο αρχαιολόγος στο έδαφος που ανασκάπτει και ο χρυσοθήρας στον βράχο που σκαλίζει και στο χώμα που κοσκινίζει. Η κάθαρση είναι, στο πνεύμα αυτό, μεθοδολογική πράξη συστάσεως της ποιητικής υγείας με πρώτη ύλη τη φυσική πάθηση.

Η. Π. Νικολούδης, *Εισαγωγή στην Ποιητική του Αριστοτέλη*,
Αριστοτέλους Άπαντα, τ. 34, εκδ. Κάκτος, σσ. 129-131

3.

- **Κάθε έργο τέχνης οδηγεί στην «κάθαρση».**

Κάθε έργο τέχνης οδηγεί στην «κάθαρση». Καθαίρει τα πράγματα και καθαίρει και την ψυχή που τα αντικρίζει. Καθαίρει τα πράγματα, μεταποιώντας τα θολά και «άσχημα» μορφώματα της πραγματικότητας σε καθαρές και αρμονικές μορφές. Και με αυτών τη θέα καθαίρεται και η θολή και ταραγμένη ψυχή μας. Από πλήθος σχετικά μεγαλόψυχες γυναίκες γίνεται μια Άλκηστις ή μια Αντιγόνη. Από πλήθος μικρούς τσιγκούνηδες γίνεται ένας Φιλάργγυρος.

Στο θέατρο η «κάθαρση» έχει έναν ειδικό τύπο. Καθαίρει την ψυχή από το έλεος και το φόβο. Ταυτιζόμαστε με τον ήρωα. «Συλλυπούμαστε» μαζί του διότι πονάει, όπως και εμείς πονάμε, και φόβος μας κατέχει για τα κακά που παθαίνει και που κι εμείς στη ζωή παθαίνουμε ή μπορούμε να πάθουμε, όταν τα κακά αυτά διεγείρουν, προ παντός λύπηση και όχι άλλα συναισθήματα. Καθώς όμως συνταυτιζόμαστε μαζί του, αναγκαζόμαστε να τον παρακολουθήσουμε και στο ύψος, όπου αυτός ο ήρωας έχει ανεβεί χάρις στην καθαρή και αρμονική μορφή του. Γεμίζει τότε η ψυχή από την καθαρή και αρμονική μορφή και εκτοπίζονται από αυτήν τα άμορφα, ασύντακτα, αξεκαθάριστα πάθη, ο φόβος και το έλεος, που συγκυλίνονται με το ρου των γεγονότων. Αυτός ο εκτοπισμός και η ανύψωση στην καθαρή και αρμονική μορφή είναι ο τρόπος της κάθαρσης που δίνει το θέαμα. Αυτός είναι ο τρόπος της κάθαρσης που γενικά μας δίνεται από την πράξη στο χώρο της τέχνης. Γι' αυτό και το μυθιστόρημα, μαζί με άλλους τρόπους λύτρωσης - διότι είναι σύνθετο είδος - μας λυτρώνει με μιαν όμοια μορφή κάθαρσης, όπως το θέατρο.

Κ. Τσάτσος, Θεωρία της τέχνης, Οι εκδόσεις των φίλων,
Αθήνα 1978, σσ. 136-137